

GOMEZ, Yorick (2012): *Gli italianismi nel catalano: dizionario storico-etimologico*. Roma: Aracne, 229 p.

L'estret vincle existent entre les llengües catalana i italiana, afavorit pel veïnatge geogràfic, la història compartida i un intercanvi cultural, comercial i humà incessant, ha tingut fruit en àmbits molt diversos. En el terreny literari, aquesta relació ja va merèixer l'atenció de Manuel Milà i Fontanals (*Notas sobre la influencia de la literatura italiana en la catalana*, Barcelona 1877). En el terreny lingüístic, encara hi ha feina a fer. Si només ens fixem en les obres lexicogràfiques que interrelacionen l'italià i el català, la proporció potser no reflecteix prou els vincles i intercanvis esmentats. Jordi Carbonell va traçar-ne un resum bibliogràfic elemental en el seu pròleg al *Diccionari català-italià* de Rossend Arqués (Barcelona 2002), ampliable amb les aportacions d'Anna Cornagliotti («Lexicografia italo-catalana» *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona 1980: 379-404) i Maria Carreras («La presencia dell'italiano nella lessicografia catalana: dagli antichi repertori plurilingui ai moderni dizionari» *Quaderni del CIRSIL* 2, 2003: 57-78). Aquest bagatge consisteix sobretot en repertoris poliglots. Els pocs repertoris bilingües existents són dels darrers trenta anys, si exceptuem els vocabularis dins les gramàtiques catalanes per a italians de Gaetano Frisoni (*Grammatica, esercizi pratici e dizionario della lingua catalana*, Milano 1912: 219-279), Alfredo Giannini (*Elementi di grammatica catalana*, Napoli 1921: 97-103) i Annamaria Gallina (*Grammatica della lingua catalana*, Barcelona 1969: 200-223), i els glossaris d'alguna edició italiana de textos catalans, com el de Venanzio Todesco dins la *Versione catalana della Inchiesta del San Graal* (Barcelona 1917: 207-211).

Un dels aspectes més interessants de la relació entre totes dues llengües és el dels intercanvis lèxics. Tot i que està per fer-se'n l'inventari, el conjunt dels estudis dels préstecs entre totes dues llengües és relativament discret i caracteritzat per la brevetat i la dispersió. En general, comprèn seccions en manuals d'història de la llengua i del lèxic, aproximacions globals molt sintètiques, sovint amb fins divulgatius, o monografies molt específiques (centrades en un italianisme concret o un petit nombre d'italianismes d'un autor, una obra o una temàtica molt determinats). Tot plegat no estalvia d'haver d'anar a espigolar les dades disseminades en treballs diversos sobre el lèxic i estudis filològics de textos o en les corresponents edicions anotades. Amb tot, en el sac del català l'estudi dels italianismes té un capítol d'especial interès en l'alguerès, sobretot des d'Antoni Ciuffo («Influencias de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerès», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona 1908: 170-182). Més ençà, la interferència entre totes dues llengües i, en concret, el fenomen dels *falsi amici* ha rebut l'atenció d'Isabel Turull (*Diccionari de paranyes de la traducció italià-català*, Barcelona 2001) o Josep Ruaix («Italianismes» *Llengua Nacional* 74, 2011: 19-30).

En aquest context, doncs, l'aparició del treball de Yorick Gomez, que inventaria més de mig miler d'italianismes en català, representa un salt qualitatiu important. Els treballs sobre els italianismes en diverses llengües tenen una llarga tradició, com constaten Bruno Miglorini (*Historia de la lengua italiana*, Madrid 1969: I, 586 n. 307) o Luca Serianni («Gli italianismi nelle altre lingue romanze: prime riflessioni» *Italianismi e percorsi dell'italiano nelle lingue latine*, Parigi 2008: 19-41). L'obra de Gomez s'insereix en aquest context i se'n pot considerar una peça bàsica: omple un buit en la projecció de l'italià sobre les diferents llengües romàniques i obre noves perspectives per a comprendre millor els italianismes de les llengües peninsulars, àmbit en què es reivindica el paper transmissor del català des de Joan Coromines («Terlingen, J. H., *Los italianismos en español desde la formación del idioma hasta principios del siglo XVII*» *Symposium* II, 1948: 106-119) i Germà Colón («Catalanisms» *Enciclopedia lingüística hispánica* II, Madrid 1967: 214, 227-232; *El léxico catalán en la Romania*, Madrid 1976: 176). Sense desmerèixer gens les aportacions existents des que Eduard Toda (*Un poble català d'Italia: l'Alguer*, Barcelona 1888: 24-25) anotà mig centenar de préstecs al sard, seria molt desitjable que es produís un avenç comparable en l'estudi dels catalanisms dels parlars itàlics. Vist des de l'angle català, el llibre de Gomez resulta encara més rellevant, per l'escassetat d'obres d'aquesta envergadura. En els darrers temps, potser l'única contribució comparable és l'obra de Montserrat Barri (*Aportació a l'estudi dels gallicismes del català*, Barcelona 1999), més extensa i completa.

La «Introduzione» de l'obra fa un esquema de la intenció i el pla general del treball de Gomez. L'autor ha volgut fer un recull dels italianismes del català amb un doble tall, històric i temàtic. Ha prioritzat la lectura de l'obra més com una monografia que com un diccionari, sense escatimar-hi l'indispensable índex lèxic amb les formes catalanes i italianes tractades (incomprensiblement no s'hi recullen les que es tracten a l'apèndix). Tot i que Gomez no ho diu, la compartimentació temàtica no segueix cap ordre cronològic, però els mots que s'hi compartimenten sí. En això, i en altres aspectes, l'autor pren com a model els treballs de Terlingen sobre els italianismes del castellà. Pel que fa a l'abast, Gomez assegura que l'obra conté «tutti gli italianismi presenti nella lingua catalana», comprenent-hi «gli italianismi diretti» i «gli italianismi acclimatati». En queden exclosos, doncs, els italianismes presos d'altres llengües així com els ocasionals o exclusius d'una sola font o un sol autor. Per omisió, ja que no es mencionen en cap moment, també es bandegen els italianismes particulars de l'alguerès.

Els estudiosos ja han assenyalat la dificultat de distingir els italianismes directes dels indirectes i dels paral·lelismes.¹ Davant el dubte, Gomez opta per incloure el mot en el recull si existeix «la certezza, la verosimiglianza o anche la sola possibilità che vi sia stata una via diretta». I en cada cas estableix el grau de «direttezza» atenent a la datació que té en altres llengües (només té en consideració francès i castellà). La confrontació amb el castellà és més freqüent i es dona en apèndix «[p]er evitare però di appesantire continuamente il testo con elementi di fatto estranei all'oggetto del lavoro». Aquest apèndix reuneix també els casos que l'autor qüestiona que siguin italianismes directes (cf. *calafatar*, *cataldo*, *ciar*, *còmit*, *espalmar*, *galiota*, *galiassa*, *mandàrrria*, *panàtica*, *vogavant*). De tota manera, Gomez no deixa d'advertir prudentment que la hipòtesi de la influència d'una llengua sobre l'altra és per força aventurada quan es basa en primeres atestacions, sempre subjectes a canviar o ser desmentides pel progrés de la recerca.

La font bàsica d'on l'autor ha extret el lèxic ha estat un llistat de més d'un miler d'italianismes del Diccionari Alcover-Moll, facilitat per l'Institut d'Estudis Catalans gràcies a la seva Base de dades lexicogràfiques (BDLex), i el buidatge manual «con la massima sistematicità» del *Diccionari etimològic* de Jordi Bruguera (Barcelona 1996). De l'un, l'autor va seleccionar prop de 360 probables italianismes, i de l'altre uns 150 més. La nòmina es completa amb una vintena de mots dels que el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona 1995-2004) marca com a italianismes, i una desena de casos més de la *Història del lèxic català* també de Jordi Bruguera (Barcelona 1986²). Algun altre cas esporàdic prové d'altres fonts i de la «personale esperienza linguistica dell'Autore». La llista resultant s'ha confrontat amb el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines (Barcelona 1981-2001), obra que per la seva extensió ha renunciat a despullar. Tot plegat s'ha compulsat amb les dades del Corpus textual informatitzat de la llengua catalana (CTILC) del mateix Institut d'Estudis Catalans, que segons l'autor aplega més de mig miler d'italianismes i que ha servit per a afinar la datació de la majoria dels italianismes contemporanis. En el repàs que fa de les obres utilitzades, el que més s'hi pot trobar a faltar és una relació completa dels estudis existents sobre els italianismes del català, indispensable si es pretén ser exhaustiu en aquest terreny.

La «Bibliografia», tot seguit de la «Introduzione», presenta llacunes en obres de consulta essencial, com són els diccionaris històrics d'Aguiló, Balari i Farauo o el Corpus informatitzat del català antic (CICA). L'autor encara cita al llarg de l'obra el Diccionari Aguiló, però indirectament (*sardella* p. 99, *rosp* p.140, *marcolfa* p. 186). Cal creure que Gomez no pogué tenir en compte el Vocabulari de Farauo i el CICA. Tot i publicar-se el 2012, l'obra ja devia estar més o menys enllestida el 2004 (fins on arriben les actualitzacions del *DIEC* utilitzades): un any abans que estigués en línia el Vocabulari de Farauo i dos abans que el CICA. Hi falten també els diccionaris de neologismes del Termcat (1997, 2001 i 2006) i la seva Neoloteca (en línia des del 1999), així com el *Diccionari de paraules noves* de l'Observatori de Neologia de la Universitat Pompeu Fabra (Barcelona 1998) i el seu BOBNEO (en línia des del 2004). Pel cantó italià, ens limitem a apuntar les absències del corpus textual de l'Opera del Vocabolario Italiano (en línia des del 1998), al qual sembla que l'autor recorre puntualment (*calamandria* p. 114), i també de la Biblioteca Italiana (en línia des del 2003).

1. Per no esmentar els manlleus per via italiana (per ex. *a la babalà*, *cafè*, *corbata*, *esquif*, *sorbet*, *zero*).

A més de les llacunes esmentades, les dades bibliogràfiques consignades en aquesta «Bibliografia» presenten també alguna imprecisió. Com en la relació de les vuit primeres edicions del Diccionari Fabra: les edicions no es corresponen amb les dates ni la majoria de dates amb cap edició coneguda del diccionari. Altres detalls menors, com anteposar Colón (1987) a Colón (1976) i *DECH* a *DECat*, entelen poc o molt el conjunt.

El cos central de l'obra, que és pròpiament el recull d'italianismes, s'organitza en sis capítols dedicats cadascun a una gran àrea de l'activitat humana (l'art i la cultura, la vida militar, el mar, l'economia, la vida social i la privada), que tot sovint se subclassifiquen en activitats que inevitablement se superposen i interrelacionen, i que en definitiva sovint són de mal descompartir. Les dificultats de classificar temàticament el lèxic en aquest recull queden exemplificades en el calaix de sastre que és la secció 5.13 o les remissions entre capítols no degudes a la polisèmia (cf. *bust* 1.7-6.6 i 4.3-6.2).

Pel que fa específicament a la disposició del leuari, es pot constatar que la classificació temàtica del lèxic, pròpia dels vocabularis ideològics, combinada amb l'ordre cronològic dels mots dispersa els elements de famílies lèxiques i semàntiques. La relació entre mots com *sonata* i *sonatina* (p. 54), per exemple, costa més d'entreveure's amb les dotze pàgines que hi ha entremig si no es recorre a l'«Índice lessicale» (només alfabètic). El mateix agrupament temàtic del vocabulari fa que en cas de polisèmia calgui separar accepcions pertanyents a camps semàntics diferents, tant si la diferenciació prové de l'italià (cf. *piano* 1.8 i 1.8.2) com si és per una derivació semàntica del català (cf. *andarivell* 3.5 i 5.1). En algun cas, la separació d'accepcions no obeeix a raons temàtiques sinó cronològiques (cf. *saldo* 4.1 o *Arxipèlag* 5.9).

Formalment, cada article referit a un mot està encapçalat per una o més de les seves formes o variants gràfiques. Però no és clar, perquè ni és sistemàtic ni s'explica a la «Introduzione», el criteri seguit per a seleccionar-les (la selecció no és exhaustiva) i ordenar-les (hi alternen ordenacions diverses). Adés es presenten a l'encapçalament de l'entrada totes les variants esmentades en el cos de l'entrada (cf. *bronze, fasset*), fins i tot amb d'altres que no hi són esmentades (cf. *bombosina, brúixola, monocord, redós*). Adés només se'n presenten unes quantes (cf. *ragaxto*) o s'ometen totes (cf. *casino, estaferm, estreponit, recamar, violoncellista*). El contrast salta a la vista quan queden acarades entrades com les de *clavicèmbal* i *clavicordi* (p. 58) amb la de *violoncel* (p. 59). Aquest detall, que il·lustra el grau d'exhaustivitat i la coherència de l'obra en aquest punt, no tindria més conseqüències si no fos perquè les variants excloses de l'encapçalament de l'entrada no consten al registre de l'«Índice lessicale», de manera que és fàcil que passin inadvertides en una consulta al diccionari, sobretot si tenen formes gaire allunyades de les que sí que hi figuren (cf. *altanela, arracasses, traspontí*).

L'ordenació de les variants, quan se'n consigna més d'una, també crida l'atenció. Aparentment, figura en primer lloc la primera de les formes documentades (cf. *atrezzo* / *atrezzo, capritxo* / *capritx* / *caprici, fumerola* / *fumarola, garbull* / *garbuix, sensefeda* / *sensafeda, vernetxa* / *garnetxa*). Però també pot passar davant la forma gràficament més pròxima a l'italià, tot i no ser la més antiga atestada (cf. *bronz* / *bronz* / *bronze, estrafalari* / *estrafolari, piatxar* / *empiatxar* / *apiatxar, pollaca* / *pullaca* / *pollacra*). Fins és possible trobar la forma normativa primer sense que sigui ni la més antiga ni la més italianitzant (cf. *llombard* / *lombard* / *llambard* / *lombart, tuti*¹ / *tutti*). Entre tantes variants, hauria estat pertinent encapçalar les entrades per les formes normatives, o si més no distingir-les gràficament de la resta. L'ús que es fa de la daga (†) podria ajudar-hi almenys amb les formes obsoletes (cf. *estocfix, rofià*), però manca sovint en formes aparentment igual d'obsoletes (cf. *açay, xarello*). Tan discrecional com l'ús de la daga és la indicació dels mots caiguts en desuetud: uns hi consten com a tals (cf. *defalcar, rabadoquí, student, taulatxo*) i altres no (cf. *assai, ciutatí, romanyola, rosp*).

Resten sense aclarir i justificar els criteris gràfics adoptats en certes entrades. Per exemple, en *acquarella, aqio, birulet, confetti, gòndola* o *missèr* (en lloc de les normatives *aquarella, àqio, virolet, confeti, gòndola, misser*). Pot ser lapsus (com en *acquarella* i *aqio*), o un excés de fidelitat literal a la font (l'Alcover-Moll entra *birulet, confetti, gòndola* o *missèr*)² o a la forma textual originària (com en *calamandria* o *manayra*, a pesar dels *calamàndria* i *manaire* de l'Alcover-Moll).

2. Les formes *birulet, confetti* i *gòndola* eren les de Fabra del *Diccionari ortogràfic* (Barcelona 1917: 121,1,

Com apunta la «Introduzione» i es pot anar comprovant, l'establiment del lemmari de l'obra està condicionat pel corpus reunit a partir de les fonts primàries despullades i per la bibliografia manejada: qual-sevol potencial italianisme no marcat explícitament com a tal als diccionaris d'Alcover-Moll, Bruguera o l'Institut d'Estudis Catalans (que, a diferència del Diccionari Fabra, només marca els manlleus no adaptats) en queda fora si no és esmentat per alguna altra font (cf. *apartament*) o no és proposat per Gomez (cf. *gallineta, pasta*). Per contra, com assenyalava Gomez també en la «Introduzione», una part important dels mots marcats com a italianismes a les fonts de partida no s'han transvasat en aquest diccionari. Es pot entendre que l'autor els ha desestimat davant les dades i arguments aportats per totes aquestes fonts. Tanmateix, costa d'explicar l'absència de certs italianismes en què hi ha consens (cf. *atzufar, balcó, balustre, fatxa, poltrona*). No hi ha gaire diferència amb els possibles italianismes no marcats com a tals a les fonts (cf. *gorgonzola, lapilli, marsala, putzolana*) o absents de les edicions manejades (cf. *carpaccio, grappa, salami, sfumato, tómbol*;³ *aggiornamento, divertimento, mascarpone, tiramisú, tutti-frutti*);⁴ res no revela si han estat desestimats, potser per un excés de zel, o han passat inadvertits. I el mateix es pot dir dels neologismes i altres mots que no consten en la majoria de diccionaris generals (cf. *condottiere, sotto voce*;⁵ *parapazzi*;⁶ *dolce far niente, madonna, sorpasso, tifosi*).

El curt repertori de fonts bibliogràfiques manejades limita altrament les possibilitats de considerar la inclusió d'altres possibles italianismes. Es tracta de casos com *testaferro* (Germà Colón «Español *testaferro* ¿lusismo o italianismo?» *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 33, 1977: 23-42) o *xanguet* (Joan Veny, «L'empremta genovesa» *La Vanguardia* 42.580, *Libros* 26 maig 2000: 7e).⁷ En altres casos, impedeix contrastar les dades presentades, com la datació proposada per Coromines a *amainar*, discutida per Germà Colón («Las lechugas y la etimología de *amainar*» *Revista de Filología Española* LXXIV, 1994: 291-296, «El fantasmagórico *amainar* de Guillem de Berguedà» íd. LXXVI, 1996: 155-160) o la consideració d'italianisme de *xarlatà*, que Joan Veny mostra que és un occitanisme («La interferència occitana en l'obra d'Antoni Girauld» *Contacte i contrast de llengües i dialectes* 2006: 201).⁸

Precisament, pel que fa a la pertinència de les formes incloses al diccionari de Gomez, comprovem que després del filtratge a què l'autor ha sotmès aquest cabal de mots, romanen encara casos discutits entre les mateixes fonts: el que són italianismes per a l'Alcover-Moll que no ho són per al Coromines (per ex. *brúixola, companyol, galera, pollacra, sobressada*) i viceversa (per ex. *bandit, caputxí, casino, esbirro, ocarina, tómbola*). En altres casos, el mot només consta com a italianisme en el diccionari de Bruguera i s'hi inclou (per ex. *cabriola*) o no (per ex. *lavanda*). Trobem, així mateix, mots que en el recull de Barri esmentat al principi consten com a possibles gallicismes (cf. *àgio, carrabina, escopeta, muserola*). D'altra banda, l'autor opta per mantenir casos d'italianismes no discutits per les fonts que consulta, tot i documentar personalment el mot en castellà abans que en català (cf. *cantina, pizzeria, xapata*). I també

154,1, 255,1) i el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932: 243,1, 447,1, 917,1): l'Institut d'Estudis Catalans reemplaçà *birulet* per *violet* (*Documents de la Secció Filològica I*, Barcelona 1990: 20,1 i 66,1), i modificà les altres dues (*Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona 1995: 462,1, 962,2).

3. Mots incorporats al Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans en la segona edició de l'any 2007.

4. Mots incorporats al *Gran diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana en línia (*mascarpone* i *tiramisú* havien estat aprovats l'any 2000 pel Consell Supervisor del Termeat, cf. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* 3.360, 2 abril 2001: 4878,3).

5. Formes registrades per la *Gran enciclopèdia catalana* en línia.

6. Mot registrat al *Gran diccionari 62 de la llengua catalana* (Barcelona 2005²: 848,1).

7. En un altre treball Veny apunta l'origen genovès de mots nàutics com *amant, artimó, estamenera*.

8. Joan Veny, estudiant els italianismes en el *Diccionari mallorquí-castellà* de Figuera (Palma de Mallorca 1840), també apunta com a possible castellanisme *garbull*. D'altra banda, caldria reconsiderar els casos que tenen com a primer testimoni el *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria (Barcelona 1696), com *burlsc*, *corbata* o *nitxo*, a la llum de la descoberta feta recentment que aquest magne diccionari siscentista és en realitat l'adaptació catalana del *Dictionaire royal augmenté* de François Pomey (Lyon 1671²) (vegeu Pere Montalat «La font francesa del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria» *Llengua & Literatura* [en premsa]).

dóna altres casos assenyalant-los com a italianismes menys segurs (cf. *estralla, mandolina, patge*). Per als casos més dubtosos, Gomez prefereix remetre el lector a l'apèndix, com ja hem explicat més amunt.

Tan controvertida com la distinció entre italianismes directes i indirectes pot ser la distinció entre italianismes més o menys naturalitzats i arrelats, i italianismes d'autor, ocasionals i passatgers. En principi, aquests darrers són expressament exclosos del diccionari d'italianismes. La realitat és, però, que basta que les fonts de partida continguin un italianisme efímer per incloure'l també en aquesta obra. Això explica que s'hi trobin mots com *dimagrar, duquena, laltrir* o *sorella*, que en vista dels testimonis existents es poden considerar manlleus literaris ocasionals⁹ i potser tan prescindibles com *alena, estopassar, ròrid, sallir* i tants altres no inclosos en aquest diccionari.¹⁰

Pel que fa a les datacions, la dependència amb els diccionaris que maneja l'autor només se supera quan recorre al CTILC. La consulta d'aquest corpus és un dels aspectes més valorats d'aquest llibre (vegeu la ressenya de Gabriella Gavagnin a *Els Marges* 99, 2013: 125-127), ja que permet acotar la data de bona part dels italianismes dels segles XIX i XX. Amb tot, encara hi ha mots en diccionaris anteriors a la data fixada per Gomez, per exemple *cauliflori* al *Thesaurus* de Torra (Barcelona 1653: 159,2); *bust, cabriola, gaietà, tenor* al *Gazophylacium* de Lacavalleria (Barcelona 1696: 110,1, 113,2, 517,2, 981,2); *empatar, serenata, virolet* al Bellvitges (Barcelona 1803-5: 95,1, 294,1, 324,2, 417,2); *apoggiatura, cantabile, estocafix, floc, impromptu* al Febrer Cardona (Barcelona 2001); *belladonna, bravo!, calcar, caricatura, quintet* al Ferrer (Reus 1836); *allegro, andante, tuti* al Labèrnia (Barcelona 1839-40); *arieta* al quintilingüe (Barcelona 1839: 169,1); *agio* al a l'Amengual (Palma de Mallorca 1858-78: 54,2); *es-trambot, fermata* al Labèrnia (Barcelona 1864-5²); *barcarola* al Labèrnia invers (Barcelona 1866²: 396,2); *allegretto, andantino, fugat, fumarola, maestoso, moderato, opereta, rotonda, trio, zíngar* al *Diccionari suplement* (Barcelona 1868); *confeti* al Careta (Vilanova 1901: 98). I també es pot avançar la datació amb altres textos, com en *zero* (Joan Ventallol *Pràctica mercantívol*, Lió 1521: f. 105 r°), *violó* (ACA Reg. 4884, 1599: fol. 175 v.º), *cúpula* (Miquel Mates *La devota peregrinació*, Barcelona 1604: 49 v°), *baqueta* (Domènec Moradell *Preludis militars*, Barcelona 1640: f. 15 r°), *a la babalà* (Carles Ros *Rondalla de rondalles*, València 1769: 63); *adagio, ària, arsenal, cantata, cavatina, duet, esbirro, escalinata, espatotxi, gasòfia* (Rafael Amat *Calaix de sastre*, Barcelona 1769-1819 [ms.]); *bisbètic, bonavoia* (Tomàs Aguiló *Rondaya de rondalles*, Palma 1815).

En els italianismes més antics, la consulta del Diccionari Balari hauria avançat la data d'algun mot (cf. *amarrar, bala* s. XIV). O la del Diccionari Aguiló (Barcelona 1914-34) amb *clavicímbol* (1482, s. v. *címbal*). El cedulari de Faraudo hauria anticipat la data de *banda* (s. XIV), *botilla* (1459), *de bona volla* (1478), *cossta* (1354), *pasquinada* (1547). I el CICA les de *a posta* (1535), *amarrar* (1557), *anunciata* (1585), *aquistar* (1325-8), *artesa* (1306-24), *atzur* (1260-70 [azur]), *batalló* (1407), *befa* (1325-8 [bef-fa]), *borrasca* (1585), *bravata* (1588), *bufó* (1381), *caporal* (1413), *caputxi* (1592), etc.

Una contextualització més acurada de les circumstàncies històriques hauria permès també afinar la data d'algun altre dels mots. Un exemple clar és el de *sonet*, del qual es dóna la data del 1696 del *Gazophylacium* de Lacavalleria. Basta saber que els primers sonets coneguts en català amb aquest títol explícit són el de Pere Torroella al segle XV (ms. 1 BAB: f. 193 r°; còdex 184 Univ. Saragossa f. 184 v°) i el de Pere Serafi que encapçala l'edició de Claudi Bornat de les Obres d'Ausiàs March (Barcelona 1560: sign. a iv r^o).

9. Documentem *dimagrar* només en la traducció dels *Quesits* de Manfredi (Barcelona 1499: f. 26 r°), *duquena* en la *Crònica* de Muntaner (ms. 1803 BNE: f. 38,1 v°, 60,1 r°, 66,1 r°, 96,1 v°), *laltrir* en la traducció de Rexach de la *Questa* (còdex I 79 sup. Ambrosiana: f. 65,2 v°, 70,2 v°) i en un vers d'Arnau d'Erill (còdex 184 Univ. Saragossa f. 228 r°), i *sorella* en el *Curial* (f. 147 v°, 168 v°) i la traducció de Febrer de la *Comèdia* de Dant (Par. III 46, 113).

10. Documentem *alena* en la traducció de Febrer de la *Comèdia* de Dant (Inf. I 22, XIII 122, XXIV 59; Purg. IV 116, XII 103, XXVIII 133) i en un sonet de Serafi (Barcelona 1565: f. 2 r°, sonet III v. 8), *estopassar* en la traducció de Franch del *Corbatxo* de Boccaccio (ms. 17.675 BNE: f. 73 r°), *ròrid* en la traducció dels *Quesits* de Manfredi (pàssim), *sallir* a la traducció de Febrer de la *Comèdia* de Dant (Inf. XVII 79, XXIV 55; Purg. XIII 23, XVIII 29, XIX 78; Par. X 34, XX 26) i la de la *Fiammetta* de Boccaccio (vg. Josep Maria Nadal i Modest Prats *Història de la llengua catalana*, 2: el segle XV, Barcelona 1996: 147).

El volum de datacions que cal revisar és tan important que l'ordenació cronològica del diccionari de Gomez dins de cada secció deixa de tenir sentit.

De tot el que hem apuntat fins aquí, podem concloure que el diccionari de Gomez ha donat un fort impuls a l'estudi dels italianismes en català i indirectament en les altres llengües peninsulars. I volem creure que serà la llavor de més estudis en aquest terreny, tant pel que fa als italianismes com als manlleus d'altres llengües. El recull és en general fidel amb les seves fonts, malgrat el seu reduït nombre, i està marcat per la prudència. Amb tot, queda encara molta feina a fer de contextualitzar el conjunt de l'obra amb un bon rerefons històric i bibliogràfic, de completar i actualitzar les fonts bibliogràfiques, d'aprofundir en la documentació i la història dels mots, sobretot dels anteriors al segle XIX i també dels més recents, o d'aclarir els criteris de selecció i presentació de mots i variants. Una eventual reedició futura seria una bona oportunitat per a aplicar-ho.

Xavier ROFES MOLINER
Institut d'Estudis Catalans

Homenaxe a Diego Catalán (editáu por Juan Carlos VILLAVARDE AMIEVA). Uviéu: Alvízorras & Trabe, 2010, 272 p.

Este homenaje a Diego Catalán Menéndez-Pidal (1928-2008), el primero tras su fallecimiento, es una tirada especial de los números 6-7-8 de la *Revista de Filología Asturiana* (2006/2007/2008) que edita el «Seminariu de Filoloxía Asturiana» de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Oviedo. En sus 292 páginas se pueden encontrar nueve trabajos cuyos autores, todos filólogos, fueron personas vinculadas en algún momento a Diego Catalán o bien que investigan en campos de la filología cultivados por él, de modo que en el libro tanto se pueden encontrar análisis de las contribuciones de Catalán, como semblanzas de su persona.

Diego Catalán no permitió que se le hicieran homenajes en vida y, en mi opinión, es probable que tras su muerte esta obra salida de tierras asturianas sea la única publicación académica española que se le dedique en mucho tiempo, a pesar de haber estado vinculado a la Universidad de la Laguna, a la Universidad Complutense y a la Universidad Autónoma de Madrid. María Teresa Echenique Elizondo, profesora de la Universidad de Valencia y compañera de departamento de Catalán en la Universidad Autónoma de Madrid, afirma en su trabajo de este *Homenaxe* que «citar los trabajos de Diego Catalán en el antiguo sistema de oposiciones no constituía un elemento de prestigio o de captación de la benevolencia del tribunal correspondiente; más bien al contrario» (p. 74). Probablemente, la escasa simpatía que despertaba Catalán en el ámbito de la filología hispánica se debiese al hecho de ser nieto, heredero del archivo y discípulo directo de Ramón Menéndez Pidal, el fundador de la moderna Filología Española. A ello habría que añadir que el lado negativo de la radical independencia que guió a Diego Catalán durante toda su vida, en no pocas ocasiones se tradujo en informalidades y en incumplimientos que, por no tener razones aparentes y por no ofrecer justificaciones personalizadas, produjeron notables disgustos y decepciones, incluso en personas muy próximas a él; de ello es muestra la colaboración de Jesús Antonio Cid, durante muchos años investigador del Seminario Menéndez Pidal (SMP) y hoy catedrático de la Universidad Complutense, que crítica abiertamente al Diego Catalán de los últimos años. Así pues, este no es un homenaje al uso en su totalidad del que fue una figura muy singular desde mediados del siglo XX hasta 2008 en la universidad y en la filología españolas.

El primer trabajo que abre el volumen intitulado «Entre la Filología y la Historia. Memoria de Diego Catalán Menéndez-Pidal (1928-2008)» es obra de Inés Fernández-Ordóñez, compañera de departamento de Diego Catalán en la Universidad Autónoma de Madrid, quien, en pocas páginas, lleva a cabo la biografía académica de Diego Catalán, a la que añade su recuerdo personal. Fernández-Ordóñez rememora la educación privilegiada que Catalán recibió en su ilustre familia, incluso en condiciones precarias durante y después de la Guerra Civil, su licenciatura en Filología Románica en la Universidad Compluten-